

УДК 821.161.2

DOI: [https://doi.org/10.17721/2520-6346.1\(66\).7-14](https://doi.org/10.17721/2520-6346.1(66).7-14)

Вікторія Атаманчук, д-р філол. наук, доц.,
провід. наук. співроб., проф., голов. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-5211-2480

e-mail: victoriaatamanchuk@gmail.com

Національний центр "Мала академія наук України", Київ

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ЛИЦАРСЬКОГО РОМАНУ У ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ "ІЗОЛЬДА БІЛОРУКА"

Стаття присвячена дослідженню способів модифікації ідей лицарського роману у поемі Лесі Українки "Ізольда Білорука". Визначено ключові епізоди середньовічного роману про Трістана та Ізольду. Окреслено другорядний середньовічний мотив про Ізольду Білоруку, який поетеса втілила у поемі. Визначено особливості художньої інтерпретації мотиву про Ізольду Білоруку українською поетесою: другорядна героїня середньовічного роману стає головною героїнею поеми; головні сюжетні перипетії показані через сприйняття героїні; внутрішній світ героїні показаний через призму її реакцій на нерозділене кохання; фантастичне перетворення героїні глибше розкриває її сутність; авторка зображає неоднозначність вчинків героїні.

Ключові слова: лицарський роман, мотив, персонаж, герой, драма, драматична дія.

Вступ

У поемі "Ізольда Білорука" Леся Українка оригінально переосмислила середньовічні мотиви, змістивши смислові та художні акценти на зображення іншої любовної лінії. Авторка дзеркально відображає різні проекції кохання (взаємне кохання закоханих Трістана та Ізольди Золотокосої відтворюється на фоні неможливості реалізації їхнього союзу; невзаємне кохання Ізольди Білорукої до Трістана виступає своєрідною альтернативою для героя, яку він відкидає при першій нагоді) через призму відчуттів, мотивів, прагнень героїні, почуттями якої знехтував герой.

Мета – дослідити способи реалізації середньовічних мотивів у поемі Лесі Українки "Ізольда Білорука"; визначити художню своєрідність способів інтерпретації цих мотивів; дослідити ідейно-художню специфіку образів головних героїв, визначити особливості розгортання драматичного конфлікту у контексті трансформації мотивів лицарського роману.

Методи дослідження: культурно-історичний метод використовується для з'ясування специфіки адаптації ідей середньовічного лицарського роману та особливостей інтерпретації переосмислених Лесею Українкою ідей у поемі; компаративний метод застосовується для визначення способів трансформації мотивів середньовічного європейського роману у творі української поетеси; міфопоетичний метод застосовується для вивчення ключових символів та архетипних понять (нерозділеного кохання, ревнощів через нерозділене кохання, недосяжного кохання, розлуки закоханих тощо), втілених у поемі; текстуальний метод використовується у процесі дослідження знакових образів поеми, які є важливими для розгортання сюжету, його художньо-смыслового наповнення.

Огляд літератури

Оригінальність, яку демонструвала поетеса у переосмисленні мотивів світової літератури, привертала увагу багатьох дослідників, серед яких варто назвати П. Дунай, Р. Задеснянського, С. Хороба, С. Кочергу (Дунай, 2009; Задеснянський, б. д.; Хороб, 2002; Кочерга, 2010) та ін. Науковці звертали увагу на вивчення ідейно-художнього наповнення творів української поетеси, специфіку ідейно-стильових пошуків авторки, особливості авторської інтерпретації мотивів та образів зі світової літератури, своєрідність поетики творів Лесі Українки тощо.

Виклад основного матеріалу

Важливим для розуміння художньої концепції поеми "Ізольда Білорука" є пояснення Лесі Українки про переосмислення середньовічного мотиву: "Основа сеї поеми взята з середньовічного роману "Трістан та Ізольда", що колись у численних версіях на різних мовах був широко розпросторений по всіх європейських, в тім числі і по слов'янських сторонах. Зміст його – фатальне

та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди Злотоконої. Се кохання повстало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку. В деяких версіях згадується ще й друга Ізольда – Білорука, що кохалася з Трістаном тоді, як він був у розлуці з першою милою – Ізольдою Злотоконою" (Леся Українка, 2021, с. 541).

Отже, середньовічний мотив про Трістана та Ізольду охоплює ряд ключових епізодів, а саме: лицарське служіння Трістана при дворі короля; лицарські пригоди Трістана, під час яких він зустрів Ізольду Злотоконосу; прославляння краси Ізольди Злотоконої Трістаном, що викликає захоплення короля; сватання Ізольди Злотоконої для короля, у якому основну роль виконує Трістан; демонстрація лицарської вірності Трістана королю; пристрастні почуття Трістана до Ізольди Злотоконої, які виникають через випадкове споживання ним чарівного напою; боротьба Трістана зі своїми почуттями. Ці основні епізоди відтворені у французькому лицарському романі про Трістана та Ізольду, відомому за реконструкцією Ж. Бедьє.

Натомість Леся Українка створила поему, у якій другорядний середньовічний мотив про Ізольду Білоруку набув істотного виразнення. Авторка змістила увагу на відтворення неоднозначного внутрішнього світу Ізольди Білорукої, який репрезентований інтенсивними переживаннями героїні, що мають достатньо виразне негативне забарвлення. Водночас поетеса, відтворюючи історію кохання через призму світовідчуття героїні, підкреслює зовнішній контекст, оскільки розвиток подій і взаємин персонажів опосередковано призводить до того, що нерозділене кохання переростає у прагнення своєрідної відплати за невзаємність.

Мотив кохання у поемі відтворюється у різних проекціях, оскільки почуття героїв мають різну направленість та інтенсивність. Герої вкладають різний смисл у свої почуття. Для Трістана кохання до Ізольди Злотоконої є нездоланною силою, яка заволоділа усією його сутністю. Почуття героя набуває вигляду своєрідної одержимості, на якій герой повністю сконцентрований і яка підсилюється через неможливість реалізації цих почуттів. Увесь світ у нього асоціюється із Ізольдою Злотоконою.

Та ледве де береза / лагідно зашумить, / Ізольдин голос любий / він згадує в ту мить. // Крізь віття синє небо / прогляне в вишині, / – Ізольдині він очі / спогадує ясні. // З одчаю на узлісся / іде сумний Трістан, / аж там злотистим житом / лиснить розлогий лан. // Ізольду Злотокоосу / Трістан і тут згадав, / упав у борозенку / і тяжко заривав (Леся Українка, 2021, с. 541).

Якщо у Трістана та Ізольди Злотокоосої почуття взаємні, але герої страждають через через соціальну неприйнятність їхнього кохання, то в Ізольди Білорукої почуття до Трістана нерозривно поєднані із саможертвоністю і стражданнями від нерозділеного почуття. Прикметним є зображення образів Трістана та Ізольди Білорукої. Трістан показаний як персонаж у достатньо слабкій позиції – він повністю занурився у свої страждання, не цінує допомогу Ізольди Білорукої, в кульмінаційному епізоді розкриває своє недостойне ставлення до неї. Натомість в образі Ізольди Білорукої підкреслюються її ресурси і шляхетність – у неї є могутня покровителька фея, вона вродлива, самовіддано підтримує Трістана.

Важливу роль у відображенні внутрішніх конфліктів героїв (Трістана, Ізольди Білорукої), а також зовнішніх конфліктів між героями (Трістаном та Ізольдою Білорукою, Ізольдою Білорукої й Ізольдою Злотокоосою) відіграє характеристика зовнішності Ізольди Білорукої та її фантастичне перетворення. Із самого початку авторка підкреслює своєрідне темне начало в образі Ізольди Білорукої, її темна краса справляє гнітючі враження. У другій частині поеми Трістан порівнює зовнішність Ізольди Злотокоосої та Ізольди Білорукої. Якщо краса першої викликає захват, то врода останньої його пригнічує.

Епізод фантастичної зміни зовнішності Ізольди Білорукої має вагоме смислове навантаження. Прикметно, що до зміни зовнішності Ізольди Білорукої, Трістан називає її коханою. На неї він проектує образ Ізольди Злотокоосої й просить змінити зовнішність. У підтексті герої повідомляє, що його цікавить створення ілюзорного образу Ізольди Злотокоосої, і не цікавить реальна Ізольда Білорука. На ілюзорність подібних перетворень вказує фея: "Що схочеш, кохана доню, / тобі я зміню в одну мить, / одного не зможе Моргана – / твоєї душі одмінить" (Леся

Українка, 2021, с. 544). Проте Ізольда Білорука погоджується на перетворення заради коханого. Створена ілюзія розкриває істинне ставлення Трістана до Ізольди Білорукої, яке він і не приховував, але й не виражав настільки відверто, як після зустрічі із ілюзornoю Ізольдою Золотокосою. Хоча попередня згода Ізольди Білорукої на перетворення уже асоціювалася із її умовною відмовою від самої себе і заміною на Ізольду Золотокосу.

Водночас зізнання Трістана, яке віддзеркалило Ізольді Білорукій наслідки її перетворення, слугує моментом для її внутрішніх змін. Якщо вона відмовилась від себе заради Трістана, то його відмова від неї викликає у неї негативні відчуття, у яких вгадується прихована загроза: "Ти чорний камінь там поклав [на душу], – / повік його не зрушу" (Леся Українка, 2021, с. 546). Зовнішність Ізольди Білорукої, на якій вона акцентує увагу після зізнання Трістана, також підсилює тривожні мотиви, що набувають кульмінаційного вираження в епізоді із вітрилами.

У поемі зіставляються образи Ізольди Золотокосої та Ізольди Білорукої, як своєрідного втілення світлих і темних начал. Ізольда Золотокоса показана опосередковано через сприйняття Трістана, який страждає від розлуки із нею, та через сприйняття Ізольди Білорукої, чия зовнішність змінила фея. Ізольда Золотокоса епізодично з'являється у фіналі твору. Для Трістана вона залишається недосяжним ідеалом. Натомість Ізольда Білорука після зізнання Трістана руйнує ідеальний образ Ізольди Золотокосої, який вона відтворила, і розкриває свою істинну сутність.

Своєрідно втілене темне начало в образі Ізольди Білорукої виявляється після того, як вона втратила будь-яку надію на взаємність. Авторка підкреслює парадоксальність намірів героїні – вона настільки хотіла сподобатися Трістану, що скопіювала зовнішність Ізольди Золотокосої; образ Ізольди Золотокосої, в якому постала перед Трістаном Ізольда Білорука, став каталізатором для максимального виявлення істинних прагнень героя. Внутрішнє перевтілення героїні у поемі прямо пов'язується із характеристикою її зовнішності. Спочатку її краса викликає невизначені асоціації із темним началом, вказує

на піднесене страждання, у якому надалі героїня розчиняється; у кульмінаційний момент спроба змінити зовнішність зрештою призводить до активізації темного начала, яке асоціюється із її остаточним прийняттям своєї зовнішності; у фіналі твору вона опосередковано реалізує власні погрози.

Висновки

Поема "Ізольда Білорука" Лесі Українки представляє оригінальну інтерпретацію середньовічного мотиву про Трістана та Ізольду. Історія кохання Трістана та Ізольди Золотокосої показана під іншим кутом зору, через призму світосприйняття Ізольди Білорукої. У поемі паралельно відтворюється страждання Трістана через кохання до Ізольди Золотокосої та нерозділене кохання Ізольди Білорукої до Трістана. У переламний момент відбувається зміна ролей персонажів: якщо спочатку Ізольда Білорука перебувала у тіні кохання Трістана та Ізольди Золотокосої, то після активізації її темної сутності, Трістан та Ізольда Золотокоса стали заручниками її дій. Поетеса розкриває неоднозначну внутрішню сутність Ізольди Білорукої, увиразнюючи її прикметні риси, відображаючи перетворення героїні під впливом колізій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дунай, П. (2009). "Ізольда Білорука" Лесі Українки: до зрізу аналітичної вертикалі. *Слово і час*, 4, 21–26.
- Задеснянський, Р. (б. д.). *Творчість Лесі Українки*. <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Zadesnjansky/2Поему/IzoldaBiloruka.html>
- Кочерга, С. О. (2010). *Культурософія Лесі Українки: семіотичний аналіз текстів*. Твердиня.
- Леся Українка. (2021). *Ізольда Білорука*. У *Леся Українка. Повне академічне зібрання творів у 14 т.: Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори*. Волинський національний університет імені Лесі Українки.
- Хороб, С. (2002). *Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символів, експресіонізм)*. Плай.

REFERENCES

- Dunai, P. (2009). Lesya Ukrainka's "Isolde Whitehanded": to the fragment of the analytical vertical. *Word and Time*, 4, 21–26 [in Ukrainian].
- Khorob, S. (2002). *Ukrainian modern drama of the late XIX – early XX century (Neo-Romanticism, Symbolism, Expressionism)*. Plai [in Ukrainian].
- Kocherha, S. O. (2010). *Culturosofhy of Lesya Ukrainka: semiotic analysis of texts*. Tverdnyia [in Ukrainian].

Lesya Ukrainka (2021). Isolde Whitehanded. In *Lesya Ukrainka. Complete academic works in 14 volumes: Vol. 5. Poetic works. Lyric and epic works*. Lesya Ukrainka Volyn National University [in Ukrainian].

Zadesnyansky, R. Lesya Ukrainka's works [in Ukrainian]. <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Zadesnjansky/2Poemy/IzoldaBiloruka.html>

Стаття надійшла до редколегії збірника: 14.05.24

Viktoriiia Atamanchuk, DSc (Philol.), Assoc. Prof.,

Leading Researcher, Principal Researcher

ORCID ID: 0000-0002-5211-2480

e-mail: victoriaatamanchuk@gmail.com

National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv,

Institute of Pedagogy NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE MEDIEVAL CHIVALRIC ROMANCE IN THE POEM OF LESYA UKRAINKA "ISOLDA BILORUKA"

The article is devoted to the study of ways of modifying the ideas of the chivalric romance in Lesya Ukrainka's poem "Isolda Biloruka". The key episodes of the medieval romance about Tristan and Isolde are identified. The secondary medieval motif about Isolde Beloruka, which the poet embodied in the poem, is outlined. The peculiarities of the artistic interpretation of the motif about Isolde of the White Hands by the Ukrainian poetess are determined: the secondary heroine of the medieval romance becomes the main heroine of the poem; the main plot vicissitudes are shown through the perception of the heroine; the inner world of the heroine is shown through the prism of her reactions to unrequited love; the fantastic transformation of the heroine reveals her essence more deeply; the author depicts the ambiguity of the heroine's actions.

It is shown in the article that Lesya Ukrainka has created a poem in which the medieval motif about Isolde of the White Hands acquired significant expression and reinterpretation. The author shifted attention to the reproduction of the ambiguous inner world of Isolda Biloruka, which is represented by the intense experience of the heroine, which have a sufficiently expressive negative color. The analysis proves that the poetess depicts the love story through the prism of the heroine's worldview, emphasizes the external context, since the development of events and character relationships indirectly leads to the fact that unrequited love turns into a desire for a kind of retribution for unreciprocity.

The motif of love in the poem is reproduced in different projections, as the characters' feelings have different directions and intensities. For Tristan, love for Isolda Zolotokosa is an insurmountable force that has taken over his entire being. The feeling of the hero takes the form of a kind of obsession, on which the hero is completely concentrated and which is strengthened by the impossibility of realizing these feelings. In comparison, the feelings Isolda Biloruka for Tristan are

inextricably connected with self-sacrifice and suffering because of unrequited feelings. The analysis shows that heroes have quite different ideas about feeling and human relations.

Keywords: *chivalric romance, motif, character, hero, drama, dramatic action.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.